

Г. В. Ємельяненко (Донецьк)

УДК 811.161.2'373.4

**КІЛЬКІСНА ЕКСПРЕСІЯ
ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ІРРЕАЛЬНО-МОДАЛЬНИХ ФОРМ**

Останнім часом зростає увага мовознавців до різноманітних аспектів актуалізації мовних одиниць. Об'єктом досліджень є актуалізація внутрішньої форми слова [Петрова 2006; Beedham 2005]; актуалізація естетичного потенціалу лексичних одиниць [Алабужев 2008]; паравербальні засоби як прийом увиразнення висловлення [Васьків 2004; Киселюк 2009; Рожанский 2000]; нові явища в синтаксисі [Загнітко 2006]; авторська інтерпретація та маніпулятивний вплив на реципієнта [Матвеев 2002] та ін. Поняття актуалізації вперше розглянув Ш. Баллі, для якого актуалізація поняття – це ототожнення його з реальним уявленням мовця. Поняття утворене внаслідок мислення, отже, є віртуальним, невизначеним за обсягом. Ш. Баллі стверджує, що актуалізоване поняття буває за обсягом актуалізованим і невизначеним. Функція актуалізації полягає в переведенні мови в мовлення: унаслідок модальної актуалізації одне або кілька слів, що виражають яке-небудь уявлення, стають реченням [Балли 1955: 88 – 93]. С. Димитрова підкреслює: концепція Ш. Баллі близька до сучасних лінгвістичних теорій, лейтмотивом яких є ідея, що речення існують лише в мовленні, а в мові наявні лише ситуативно не зв'язані псевдоречення [Димитрова 1985: 35].

Поняття актуалізації пов'язане також із поняттям інтелектуалізації. Л. Петрова інтерпретує останню як „здатність актуалізувати культурологічну, філософську, релігійну, міфологічну інформацію, викликати асоціації, розвивати символічні значення, здатність розкривати й увиразнювати провідні мотиви твору, сприяти глибинному осмисленню філософських проблем” [Петрова 2003: 5]. Важливість аналізу лінгвокреативності у світлі теорії актуалізації мотивована необхідністю співвіднесення досягнень сучасної теоретичної граматики з активними процесами, що відбуваються в мові, доцільністю презентації граматичних явищ сучасної української мови в аспекті мовленнєвої діяльності продуцента.

Об'єкт дослідження – граматичні ряди та граматичні контрасти; предмет дослідження – ірреально-модальні форми, актуалізовані кількісною експресією.

Мета статті – дослідити специфіку граматичних рядів та граматичних контрастів як актуалізаторів ірреально-модальних форм (ІМФ). Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) визначити місце кількісної експресії серед інших способів актуалізації граматичних одиниць; 2) проаналізувати семантичні та формальні особливості граматичних рядів і граматичних контрастів; 3) установити основні модальні функції, виконувані розглянутими актуалізаторами ІМФ.

Усього проаналізовано 1511 текстових фрагментів. Джерела збору фактичного матеріалу – тексти художнього, публіцистичного, наукового, епістолярного та розмовного стилів української мови. В аналізі засобів актуалізації ІМФ доречним ж використання класифікації, запропонованої О. Ремчуковою [Ремчукова 2005: 45]. Серед способів актуалізації граматичних одиниць О. Ремчукова називає комбінаторику граматичних компонентів висловлення. Різновидом комбінаторики граматичних компонентів є кількісна експресія.

У межах кількісної експресії можна виділити два типи актуалізаторів ІМФ: 1) граматичні ряди – концентрація граматичних форм з однорідним граматичним значенням; 2) граматичні контрасти – зіставлення граматичних форм, протилежних за окремою граматичною ознакою [Ремчукова 2005: 54 – 55]. Отже, розглянемо два типи кількісної експресії.

1. Граматичні ряди. Серед аналізованих текстових фрагментів у 914 конструкціях виявлено граматичні ряди (60,5 % від загальної кількості фактичного матеріалу). Граматичні ряди можуть будуватися як на основі однорідних членів речення, і внаслідок поєднання кількох однотипних предикативних основ у межах складного речення: – *Ну що ж, – усміхнувся Васько, дивлячись на проясніле обличчя друга, – твори, вигадуй, винаходь* (А. Костецький); *Голосить сніговиця, / колючий хрипне дрім, / а світ нехай святиться, / нехай святиться світ* (В. Стус). У першому реченні однорідні присудки об'єднані спільним типом модальності – імперативним. У другому реченні предикативні основи *голосить сніговиця* та *колючий хрипне дрім* з індикативною модальністю протиставлено імперативним конструкціям *світ нехай святиться* та *нехай святиться світ*. Наростання експресивності, реалізоване граматичним рядом, посилене повтором. Цей прийом є засобом реалізації текстових категорій когезії та когерентності. Повтор можна розглядати як граматичний ряд, поширений у художніх творах, причому і в прозових, і у віршованих: – *На смерть!* – *страшно закричав Никодим. – На смерть!!!* – *закричали решта бійців і кинулися на своїх ворогів* (Т. Завітайло); *Іди, сину, іди пріч од мене – / Нехай тебе орда візьме, / Нехай тебе орда візьме* (Нар. творчість). У поетичних текстах повторення окремих сегментів не лише акцентує слова, словосполучення або речення, але й впливає на ритміку. Те, що цьому прийому властивий високий експресивний потенціал, підтверджує часте використання повторів у рекламних текстах: *Препарат Кальцемін® допомагає жінкам піклуватися про своє здоров'я. Наявність вітаміну D₃ та найважливіших мінералів допомагає кальцію виконувати його основну функцію* (Burda).

Актуалізовані в граматичних рядах форми реалізують широкий діапазон модальних функцій. Граматичні ряди, побудовані на основі неозначеної форми дієслова, можуть означати бажання: *За якусь крихту секунди в голові пронісся вихор думок: спакувати наплічники, взяти те*

дівча за руку і поволочитися у Країну туманів, де тебе приймуть за свого; спробувати почати все з чистої сторінки, забути тата, маму, забути Гладкого Хіні й Федю, забути власне ім'я й вигадати собі нове. Пам'ятати тільки про неї і про блиск її шаленого діаманта. Знайти країну туманів, відшукати там Моррісона, Гендрікса і Баррета, і ще Керунка і Дженіз Джоуплін, і Короля Елвіса, і спитати в Чарлі Паркера, яку музику він слухав у дитинстві, а потім потиснути руку старому доброму Джону Леннону і вигукнути: „Старі! Як добре, що ми нарешті разом!” (Л. Дереш). Інфінітив в аналізованому текстовому фрагменті не надає висловленням категоричності, а підкреслює неостаточну сформованість думки. За використання особових дієслівних форм аналізовані речення означали б не стільки бажання, як відносно категоричний намір.

Існує багато способів витворення комічного ефекту завдяки побудові граматичних рядів. Повтор як різновид граматичного ряду може бути вжито для пародіювання, наприклад, В. Нестайко часто використовує граматичні ряди для пародіювання мовлення дорослих – такого, яким його сприймають діти:

А скільки дітей! Дітей скільки на пляжі! Тільки й чути:

– Сьомо, вийди з води! Сьомо, вийди з води!

– Галочко, не запливай! Пливи назад!

– Сашо, де твої черевики? Де твої черевики, я тебе питаю?

(В. Нестайко).

Досліджуваний текстовий фрагмент цікавий тим, що акцентує специфіку мовлення дорослих крізь призму сприйняття дітей: категоричність, імперативність, надмірна кількість заборон і повторів.

Деякі конструкції виконують синкретичні функції – постають водночас і як граматичні ряди, і як граматичні контрасти: *Антончик Мацієвський казав, що то гаубиця, Вася Деркач запевняв, що міномет, а Карафолька доводив, що секретна ракетна зброя останнього зразка. А виявилось, що то похідна кухня* (В. Нестайко). Звороти *казав, що...*, *запевняв, що...*, *доводив, що...* та *виявилось, що...* об'єднані за синтаксичною роллю в реченні. Протиставлення наявне між особовими дієслівними зворотами *казав, що...*, *запевняв, що...*, *доводив, що* та безособовим зворотом *виявилось, що*. Контраст граматичних форм посилений модальним – комічність виникає внаслідок протиставлення гіпотез і реальності.

2. Граматичні контрасти. У 597 конструкціях реалізовано граматичні контрасти (39,5% від загальної кількості обстеженого фактичного матеріалу). Ці актуалізатори ІМФ широко використовують у різних типах мовлення. Багато висловлень побудовано на протиставленнях: *Хоч сова, аби з іншого села* (Нар. творчість); *Замкнув вовка межі віці – нехай тюрму знає!* (Нар. творчість); *Хоч того самого, аби в другу миску* (Нар. творчість). Протиставлення реалізаторів різних типів модальності є одним з ефективних прийомів актуалізації

граматичних форм: *Хай не красивий, аби був щасливий* (Нар. творчість). У наведеному прикладі потенційну модальність протиставлено оптативній.

Особливої експресії набувають посилені синтаксичним контрастом протиставлення слів, подібних за планом вираження, але різних за планом змісту: (*Терезка:*) – *Я БАЧУ! БОГ ТИ МІЙ! Я БАЧУ! – хрипить вона й знає: ЯКЩО ЗАРАЗ НЕ РОЗПЛЮЩИТЬ ОЧІ, ОЧІ РОЗПЛЮЩАТЬ ЇЇ* (Л. Дереш). В аналізованому реченні замінюється дієслово: через те, що заміником є омонімічна форма, на перший погляд, контраст виникає внаслідок зміни позицій суб'єкта та об'єкта в кон'юнктивній модальності (*вона розплющить очі / очі розплющать її*). Незвичайне осмислення слова *розплющити* в контексті посилює увагу реципієнта. Складна семантична специфіка слова актуалізується завдяки синтаксичним змінам і нетривіальному слововживанню двох омонімічних одиниць, наприклад: – *Не тягни щупальці, бо копита простягнеш!* (В. Нестайко). Відмінністю є модальна належність дієслів-омонімів: *Не тягни* – імператив, *простягнеш* – індикатив. Пор. також:

(*Васько:*) – *По лящів завтра підемо. А тобі що?*

(*Бевзь:*) – *Ти поварнякай мені! – розізлився Бевзь. – Я тобі таких лящів надаю, що й черв'яки не знадобляться!* (А. Костецький).

Хоча персонажі, які вдаються до такої мовної гри, належать до творів різних авторів, їхні образи мають дещо спільне: вікова характеристика (обидва – підлітки) та соціопсихологічний тип (агресивно налаштовані комуніканти).

Поширений прийом актуалізації – квазі-контраст, що передбачає витворення іронічного або сатиричного семантичного забарвлення в реалізації однакового смислу різними формами слів чи різними комбінаціями форм:

То я й кажу: „Хоч сидить,

А я не поїду;

Хоч посиджу я за вас,

А ви їдьте, діду!” (С. Руданський).

Квазі-контраст також може витворюватися за переосмислення лексем: – *Поклич хазяїна, – сказав Руал швидко. / – Зараз, – похмуро пообіцяв непривітний воротар. – Тільки розженуся... Ану, забирайся звідси!* (М. і С. Дяченки). Наказ, який іронічно зустрічають удаваною згодою, не має відповідної реакції.

Отже, кількісна експресія є одним із основних засобів актуалізації ІМФ. Спектр граматичних одиниць, актуалізованих у такий спосіб, доволі широкий. Розгляд комбінаторики мовних одиниць передбачає залучення до лінгвістичного аналізу великих за обсягом текстових фрагментів. Інколи для виявлення способів актуалізації ІМФ необхідно розглядати не лише окремі текстові фрагменти, а цілісні тексти. Граматичні ряди – більш уживані актуалізатори ІМФ, ніж граматичні контрасти; водночас обом типам властивий потужний лінгвокреативний

потенціал, наприклад, мовна гра як граматичний контраст може слугувати засобом створення оригінального образу. Деякі конструкції постають водночас і як граматичні ряди, і як граматичні контрасти. Основні модальні функції, реалізовані досліджуваними граматичними одиницями, – імперативна та оптативна.

Для подальшого дослідження лінгвокреативного потенціалу ІМФ важливим є ґрунтовний аналіз виявів суміщення вербальних засобів (граматичних і лексичних модалем) із паравербальними (креолізовані тексти; тексти, породжені в мультимедійному комунікативному середовищі та ін.).

Література

Алабужев 2008 – Алабужев К. В. Актуалізація естетичного потенціалу лексичних одиниць у російській рок-поезії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / К. В. Алабужев. – К., 2008. – 24 с.; **Балли 1955** – Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.; **Васьків 2004** – Васьків М. С. Графіка як композиційний прийом увиразнення (Роман Я. Олесіча „На озерах вогні”) / М. С. Васьків // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – № 16. – С. 48 – 50; **Димитрова 1985** – Димитрова С. Актуалізація предложения и ее зависимость от степени осведомленности адресата / С. Димитрова // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XV. – С. 535 – 545; **Загнітко 2006** – Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : наук.-навч. посіб. / Загнітко А. П. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 289 с.; **Зализняк 2007** – Зализняк А. А. Семантика кавычек / А. А. Зализняк // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : труды Междунар. конф „Диалог 2007” (30 мая – 3 июня 2007 г., Бекасово) / ред. Л. Л. Иомдина, Н. И. Лауфер, А. С. Нариньяни, В. П. Селегея. – М. : Изд-во РГГУ, 2007. – С. 188 – 193; **Киселюк 2009** – Киселюк Н. П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англomовної прози ХХ - ХХІ століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Н. П. Киселюк. – К., 2009. – 20 с.; **Матвеев 2002** – Матвеев А. А. Модальность знания как модальность логического типа / А. А. Матвеев // Филол. науки. – 2002. – № 2. – С. 89 – 97; **Петрова 2003** – Петрова Л. П. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. П. Петрова. – Х., 2003. – 18 с.; **Петрова 2006** – Петрова Н. Е. „Обратная” переходность среди частей речи как актуализация внутренней формы слова / Н. Е. Петрова // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 92. – С. 21 – 23; **Ремчукова 2005** – Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики /

Ремчукова Е. Н. – М. : Изд-во РУДН, 2005. – 329 с.; **Beedham 2005** – Beedham С. Language and Meaning : The structural creation of reality / Beedham С. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2005. – 228 pp.

Ємельяненко Г. В. Кількісна експресія як засіб актуалізації ірреально-модальних форм

У статті розглянуто низку проблем, пов'язаних із лінгвокреативністю як відносно новим предметом дослідження лінгвістики; показано специфіку явища та деякі закономірності реалізації лінгвокреативного потенціалу мовців. Важливість аналізу лінгвокреативності у світлі теорії актуалізації мотивовано необхідністю співвіднесення досягнень сучасної теоретичної граматики з активними процесами, що відбуваються в мові, доцільністю презентації граматичних явищ сучасної української мови в аспектах мовленнєвої діяльності продуцента та реципієнта. Саме тому зростає кількість теоретичних і практичних досліджень, присвячених розгляду експресивних мовних засобів.

В основу дослідження покладено класифікацію типів актуалізації, запропоновану О. Ремчуковою, оскільки принципи сучасних мовознавчих досліджень, зокрема антропоцентризм, вимагають урахування і форми, і змісту, утілюваного цією формою. Усього проаналізовано 1511 текстових фрагментів.

Ключові слова: креативність, лінгвокреативність, мовна творчість, ірреальна модальність, лінгвокреативний потенціал.

Ємельяненко А. В. Количественная экспрессия как способ актуализации ирреально-модальных форм

В статье рассматривается ряд проблем, связанных с лингвокреативностью как относительно новым предметом исследования лингвистики. Показана специфика явления и некоторые закономерности реализации лингвокреативного потенциала говорящих. Важность анализа лингвокреативности в свете теории актуализации мотивирована необходимостью соотнести достижения современной теоретической грамматики с активными процессами, происходящими в языке, сообразностью презентации грамматических явлений современного украинского языка в аспектах речевой деятельности продуцента и реципиента. Именно поэтому растёт количество теоретических и практических исследований, посвященных рассмотрению экспрессивных языковых средств.

Основой исследования послужила классификация типов актуализации, предложенная Е. Ремчуковой, так как принципы современных лингвистических исследований, в частности антропоцентризм, требуют учёта как формы, так и содержания,

воплощённого этой формой. Всего проанализировано 1511 текстовых фрагментов.

Ключевые слова: креативность, лингвокреативность, языковое творчество, ирреальная модальность, лингвокреативный потенциал.

Yemelyanenko G. V. Quantitative expression as the method of actualization of unreal-modal forms

In the article the frame concerning the linguistic creativity as a new object of linguistic research is viewed. The specific of the phenomenon and some regularities of realization of communicants linguistic creative potential has been reflected.

It is very important to investigate linguistic creativity in keeping with theory of actualization. The reason of such approach is necessary correlation of modern theoretic grammatical achievements with active processes which are in evidence in language.

Also it is indispensable to explore grammatical facts of contemporary Ukrainian in terms of language behaviour of producer and recipient. This is precisely why quantity of theoretic and practical explorings dedicated to consideration of evocative means of language grows up.

The basis of research is classification of actualization types by E. Remchukova. Principles of modern linguistic investigations (especially anthropocentrism) necessitate to take account of not only form but the content level realized with the form.

1511 textual fragments are analyzed. Such kinds of means of actualization as grammatical rows and grammatical contrasts are analyzed. Their semantical, formal and functional special aspects are studied. Such speech phenomena as language game, quasi-contrast, homonymy et-cetera are considered. Some constructions coincidentally act as grammatical rows and grammatical contrasts. The essential modal role of analyzed grammatical items is realization of imperative and optative modality.

Key words: creativity, linguistic creativity, linguistic evocation, unreal mood, linguistic creative potential.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2013 р.

Прийнято до друку 27.12.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.